

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

A -ka/-ke képző a magyar helynevekben

Témavezető: Dr. Tóth Valéria

Készítette: Nyitrai Renáta
III. évfolyam magyar (BA)

Debrecen, 2009

Tartalom

Bevezetés.....	3
I. Tudománytörténeti áttekintés.....	4
1. A magyar helynevek kutatásának története és módszerei.....	4
2. A helynévképzés mint névalkotási eljárás	7
2.1. Az <i>-i</i> képző.....	9
2.2. A <i>-j/-aj/-ej</i> helynévképző.....	9
2.3. A <i>-d</i> képző.....	10
2.4. A <i>-gy</i> képző.....	11
2.5. Az <i>-s</i> képző.....	11
II. A <i>-ka/-ke</i> mint helynévképző formáns	12
1. A <i>-ka/-ke</i> mint közszőképző.....	12
2. A <i>-ka/-ke</i> képző a helynevekben	13
Irodalom	19
Mellékletek.....	21

Bevezetés

Záródolgozatomat névtani témakörből választottam: a *-ka/-ke* képző történetét, nyelvföldrajzi és kronológiai viszonyait, kapcsolódási szabályait mutatom be a magyar helynevekben. Munkám két nagyobb fejezetre tagolódik.

Dolgozatom I. fejezete további két alfejezetből épül fel. Először is egy rövid áttekintést kívánok nyújtani a magyar helynévkutatás történetéről. Az ezt követő alfejezetben a helynévképzésről foglalom össze az általános tudnivalókat, illetve a magyar helynévképzőkről igyekszem egy rövid, átfogó képet adni, ahol néhány vonatkozásban már a *-ka/-ke* képzőről is szót ejtek, ám ennek részletező bemutatására a dolgozatom gerincét alkotó II. fejezetben térek ki.

Munkám II. fejezete dolgozatom központi része: a *-ka/-ke* képzővel kapcsolatos elgondolásokat tartalmazza, főként a képzővel több munkájában is foglalkozó BENKŐ LORÁND vélekedései alapján. Ennek során röviden érinteni kívánom a *-ka/-ke* képző elsődleges funkcióját is, elsősorban D. BARTHA KATALIN monográfiája alapján (1958). Ebben a fejezetben saját gyűjtőmunkám részleteiről és eredményeiről szólok, szembesítve az itt tapasztaltakat a képzővel kapcsolatos általános állásfoglalásokkal. Mai helynevek segítségével igyekszem megcáfolni a *-ka/-ke* képző feltételezett szláv eredetét, helységnévképzői funkcióját, valamint nyelvföldrajzi és kronológiai meghatározottságát.

I. Tudománytörténeti áttekintés

1. A magyar helynevek kutatásának története és módszerei

1. A névtan, mint a nyelvtudomány önálló tudományterülete nem túl régi kezdetekre tekinthet vissza. A régi idők laikusai, majd valamivel később a kutatók azokkal a helynevekkel kezdtek el foglalkozni, melyek számukra valamilyen okból érdekesek, feltűnőek, illetve különlegesek voltak. Meglátásom szerint egy rövid áttekintést megérdemel az a hosszú folyamat, amely döntő szerepet játszott a névtudomány mai képének kifermálódásában.

Az embereket mindig is foglalkoztatták a nevek. Ezek lehetnek személy- és helynevek egyaránt. Kezdetben leginkább a nevek eredete, etimológiája keltette fel az emberek érdeklődését, mégpedig több ok miatt. Lehet a magyarázata egyrészt például az egyszerű kíváncsiság, de az indokok között szerepelhet egy valós vagy annak tűnő történeti tény igazolásának szándéka is. Valójában azt mondhatjuk, hogy ANONYMUS „Gesta Hungarorum”-a volt az első jelentős etimologizáló alkotás, mely a XII-XIII. század fordulóján született, és – a szerzőjébe vetett feltétlen bizalom miatt – meghatározó jelentőségű volt egészen a XIX. századig.

2. A földrajzi nevek szempontjából a fordulóponatot a XVIII. század hozta meg, hiszen ebben az időben felismerték, hogy a nevek mekkora jelentőséggel bírnak, illetve a magyar nyelv szókincsének szerves részét adják. Valójában csak a XIX. század volt az az idő, mikor a helynevekre nagyobb figyelem irányult, ám akkori vizsgálatukat is jórészt még inkább csak „a tudománytörténeti előzmények címszó alá sorolhatnánk” (HOFFMANN 1993: 8). Ekkor indul meg először a földrajzi nevek valamilyen szintű gyűjtése, de ezek ekkoriban még csak földrajzi statisztikák voltak inkább. A kutatásnak ugyanakkor ma is nagy segítségéül szolgál JOANNES LIPSKY országtérképe és a hozzá fűződő „Repertorium locorum Hungariae” (1808) című névmutató, amely a városok és falvak nevének történeti kutatásában segíti a tájékozódni vágyókat. A XIX. században gróf TELEKI JÓZSEF egy olyan szótárnak a tervét is felvetette, melynek függeléke a földrajzi neveket tartalmazta volna.

A Magyar Tudós Társaság 1837-ben egy pályázatot hirdetett a földrajzi nevek megfejtését illetően. A pályázat nem volt hiábavaló, de tudományos értékű sikert nem tudott felmutatni.

A XIX. század közepén már folyamatos gyűjtés indult meg a határ-, valamint a dűlőnevek tekintetében. Ezért azt hiszem, hogy jogosan mondhatjuk, hogy a század második fele a földrajzi nevek rendszeres kutatásának időszakává vált. RÉVÉSZ IMRE volt az, akinek munkája kiemelkedik a gyűjtők közül, s kinek kezdetleges írásával a helynévkutatói mozgalom ténylegesen is a kezdetét veszi (1850-52). Ő hívja fel elsőként arra a figyelmet, hogy nagyon fontosak a régi helynevek mint szórványemlékek: „a magyar helyneveket úgy tekinthetjük, mint a régi időkől ránk szállott nyelvemlékeket, a nyelv folyamatosan fejlődő életfájának elhullott ugyan, de semmivé nem lett, sőt mintegy petrificálva megmaradt leveleit.” (1853: I, 80). RÉVÉSZ munkásságát SZABÓ T. ATTILA így értékeli: „nemcsak önmagában, az elért bármilyen szerény gyűjtési eredmények, illetőleg a sokkal jelentősebb, maradandóbb elméleti felismerések miatt jelentős, hanem a kortársakra tett hatása miatt is. Egyéni eredmények életrehívói és az Akadémia újabb ilyen kísérletezéseinek megindítói voltak Révész közleményei.” (1988: 26).

SZABÓ KÁROLY már módszertani megállapításokat is mutatott a földrajzi nevek gyűjtése kapcsán (1850-51: I, 370-7). Az ő munkásságában jelenik meg első ízben az a tendencia, hogy teljes névanyagot mutasson fel: összeállította többek között szülőfalujának, a Békés megyei Köröstarcsának a névanyagát.

3. De hogy igazából mikor is kezd tudományos igényűvé válni a nevek gyűjtése, azt mi sem mutatja jobban, mint az a PESTY FRIGYES által – a helytartótanács segítségével – indított 1864-es gyűjtőmozgalom, melynek következtében nagyszámú értékes adat halmozódott fel. PESTY szándéka ugyanis egy országos történeti helynévtár létrehozása volt. 1865-66-ra PESTY munkáját igazolva született meg az a 68 kötetnyi anyag, mely a maga korában felülmúlhatatlan eredményt jelentett (Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben I., 1888). A 68 kötet valóságos kincsesbánya, és mindmáig igen nagy jelentőségű forrásmunka a történeti névtan kutatói számára.

4. A későbbiekben a figyelem elsősorban két fontos névfajtára, a víznevekre és a településnevekre irányult, s a kutatás a század utolsó negyedében 3 ágra bomlott: a

történeti földrajzi, a nyelvészeti és a néprajzi vonalra, ám ezek közül itt röviden csupán a nyelvészeti irányultságról szólok.

A XX. század első felének nyelvtudósai a helynevek vallomását elsősorban történettudományi célok érdekében igyekeztek felhasználni. MELICH JÁNOS „A honfoglalási Magyarország” (1925-29) című művében és KNIEZSA ISTVÁN a „Magyarország népei a XI.-ik században” (1938) c. munkájában egyaránt arra törekedtek, hogy a Kárpát-medence etnikai képét a honfoglalás korában és a 11. század időszakára vonatkozólag megrajzolják.

Egészen más, immáron nyelvészeti szempontokból közelített a helynevekhez LŐRINCZE LAJOS, s általa jelenik meg először a névtan önelvűségének a gondolata.

1947-ben egyébként két jelentős munka is napvilágot látott, melyek hozzájárultak a névtan kutatási területének kibővüléséhez és nyelvészeti irányultságának megerősödéséhez. Az egyik éppen LŐRINCZE LAJOS írása (1947), melyben a határrész- és dűlőneveket vizsgálja a szerző, s e vizsgálatok alapján fogalmazza meg a névtudomány elméleti alapvetését, igényeit, szempontrendszerét, s így jut el a névélettani szempont felállításához, mely napjainkban is sokak munkájában jelen lévő szempont. Ugyanebben az évben jelent meg BENKŐ LORÁND „A Nyárádmente földrajzinevei” (1947a) című munkája, mely egy konkrét terület történeti és modern kori névanyagát, annak nyelvi jellemzését végezte el, módszertani tekintetben is követendő mintát teremtve a hasonló célú munkák számára.

5. Végezetül még egy munkát szeretnék megemlíteni. 1993-ban a modern névtudományi vizsgálatokhoz használható, egységes leírási, elemzési keret létrehozásának szándékával írta meg HOFFMANN ISTVÁN a „Helynevek nyelvi elemzése” című munkáját. Az írásmű lényege, hogy a rendszer tekintetében közelíti meg az egyedi neveket. Valójában a mikrotoponimák nyelvi (leíró és történeti) leírásának próbál keretet adni, de ez nem teszi elképzelhetetlenné, hogy rendszere a makrotoponimák körében is eredményesen alkalmazható legyen. Azóta számos munka igazolta e modell alkalmazhatóságát a mikrotoponimák mellett a településnevekre és a szinkrón névanyag mellett a történeti helynévkincsre is.

2. A helynévképzés mint névalkotási eljárás

1. A helynévképzés mint funkció megjelenésével már valószínűleg az ősmagyar kor időszakában is számolhatunk (TNyt. I, 253). Ez a névalkotási mód a helynevek megalkotásában az ómagyar korban töltötte be legaktívabb szerepét. Ebben az időszakban ugyanis az egyrészes helynevek igen tekintélyes hányada képzéssel jött létre (BÉNYEI 2002: 23).

A névadónak a helynévadás kapcsán figyelni kell arra, hogy olyan szemantikai vonásokkal, valamint olyan alaki jellemzőkkel rendelkező produktumot alkosson, mely másoknak is kifejezi a helynéviséget. E tekintetben a helynévadás folyamatában teljesen logikusnak bizonyul a helynevekben egyébként is rendszeresen előforduló képzők felhasználása. A magyar morfológiában helynévképző szerepe a hagyományos névtörténeti szakirodalom szerint a *-d* képzőnek (*Diód, Endréd, Sasad*), a *-gy* képzőnek (*Nyárágy, Füzegy, Egregy*), az *-s* képzőnek (*Almás, Körtvélyes, Szilas*) és az *-i* képzőnek (*Apáti, Kovácsi, Oroszi*) alakult ki. Ez a funkció ugyanakkor az imént felsorolt képzők kapcsán mindig másodlagosan jelentkezik. A *-d* esetében a személynévképző és a kicsinyítő, illetve az ellátottságot jelentő funkció lehetett az elsődleges, az *-s* pedig a köznevekben található ellátottságot kifejező és gyűjtőnévképző funkcióból vette utóbb magára a helynévképzői szerepet, mivel az ilyen szavak különösen alkalmasak voltak helyjelölésre (TNyt. I, 255). Az *-i* kapcsán pedig az az általános nézet, hogy az *-é* birtokjel alakváltozata ez a képző. Újabban a *-j/-aj/-ej* képző helynévképzői szerepét is többen igazolták (BENKŐ 1997, BÉNYEI 2007), míg mások (pl. FEHÉRTÓI 2004) ezzel nem értenek egyet.

Képzőink helynévalkotó funkciójával kapcsolatban az analógia szerepét kell döntően hangsúlyoznunk, vagyis azt a tényt, hogy az újonnan keletkező alakulatokhoz a már létező helynevek adják a mintát, ami azt jelenti, hogy a már fentebb említett képzők gyakran előfordultak helynevekben eredeti jelentésükben, és ennek a gyakorisága vezethetett el azután a funkció átértékelődéséhez és végül pedig az általánossá válásához. Azt nem lehet pontosan megállapítani, hogy mikor is következett be ez a folyamat, de a képző analogikus bekerüléséről lehet szó mindenekelőtt azokban a helyzetekben, amelyekben a már meglévő helynév

másodlagosan veszi magára a képzőt a képzett helynevek névmodelljének mintáját felhasználva. Az *-i* és a *-d* képzők kapcsán ez a folyamat a 13-14. században mutatkozik a legjellemzőbbnek, hiszen az *-i* és a *-d* ebben az időszakban mutat legnagyobb produktivitást, de ez nem kizáró tényezője annak, hogy később is keletkezzenek ilyen helynevek. A fent említett képzők aktivitása a szakirodalom szerint a 14. század végére kimerül. Ez időtől fogva a helynevek esetében jóval nagyobb számban találkozunk összetett névalakokkal, melyek a nyelvi elemeket változatosabban használják fel, illetve pontosabb, árnyaltabb jelölést adnak (BÉNYEI 2002: 23).

A helynévi adatokat nyelvileg elemző legrégebbi munkák is alkalmazzák – nem minden esetben egyöntetűen, és jobbra definiálás nélkül – a földrajzínév-képző, helynévképző fogalmát. BENKŐ LORÁND írásában (1947a) már a fogalom maihoz közelítő definiálásával találkozunk. Itt jegyzem meg, hogy ő abban az esetben tekint egy képzőt helynévképzőnek, ha az minden bizonnyal nem köznévi, hanem földrajzínév-alkotó szereppel bír. Ezt a lényeges különbségtételt azért kell figyelembe vennünk, mert a közszavak képzői alapvetően egybeesnek a helynevek képzőivel. HOFFMANN ISTVÁN részletezte pontosabban ezt a jelenséget. Meghatározása szerint a helynévképzés olyan tendencia, melynek következtében az adott jelsor tulajdonnévi státusa azáltal jön létre, hogy képzőt illesztünk egy tőmorfémához, vagyis szófajjelölő, szófajmeghatározó jellege van a képzőnek (1993: 17).

Más kutatók ugyanakkor azon a véleményen vannak, hogy a képzéssel alakult nevekben mindenféleképpen valamilyen konkrét, meghatározott jelentése van a képzőnek (például kicsinyítés, valamivel való ellátottság jelölése stb.). Ezt a nézetet vallja HAJDÚ MIHÁLY, aki szerint, a név végére analogikusan is kerülhet képző néhány esetben, de legtöbbször az imént említett funkciók valamelyikével számolhatunk esetükben (1991: 162, 171). HAJDÚ az analógiát és a helynévképzést nem választja külön egymástól, ami valamelyest érthető is, mert a képzésben az analógia azt jelenti, hogy az alapszóhoz a képzőt nem meghatározott szándékkal, nem tudatosan illesztjük; és valóban a fentiekben leírtak alapján a helynévképzés ilyen konkrét, határozott funkció nélküli folyamat. Máshol pedig úgy nyilatkozik, hogy lehetetlen, hogy csak azért változzon alakilag meg egy közszó a népi

nyelvhasználatban, hogy azt tulajdonnévként lehessen használni. HAJDÚ felfogásával szemben azonban azt mondhatjuk, hogy a HOFFMANN-féle definíció értelmében a helynévképzők elsődleges funkciója az, hogy azt jelölje, viselője tagja a tulajdonnévi rendszernek. Ez alapján pedig azt kell hangsúlyoznunk, hogy a helynévképzők egyedüli funkciója valójában a nevesítés (BÉNYEI 2003: 45).

2. A továbbiakban a magyarban használatos helynévképzőkről szólok röviden, főként az elsődleges funkciójukra és a produktivitásuk kronológiai viszonyaira utalva.

2.1. Az *-i* képző.

Az *-i* helynévképző alak- és jelentéshasadással különült el az *-é* birtokjeltől, s önállóvá fejlődött az ómagyar korban. A személynévből létesült településnevek körében kezdődhetett el ez a funkcióváltás (vö. TNyt. I, 254), és e formánsal a tulajdonosra történő utalás általánossá vált (vö. KÁZMÉR 1970: 57, MAKKAI 1947: 113). Ezek tekintetében az *-i* képzős helynevek legkorábbi csoportjának a személyre vonatkozó (foglalkozás-, valamint tisztségnév, személynév stb.) alapszavakból alakultakat soroljuk (*Ácsi, Olaszi, Püspöki*). Itt kell megemlítenünk azt is, hogy a népnevek közül a *besenyő, kazár, lengyel, marót* lexémákból létrejött településnevek az *-i* képzőt sohasem veszik fel (RÁCZ ANITA 2005: 181).

Az *-i* képzős településnevek kronológiájára nézve fontos megjegyeznünk azt, hogy sokak véleménye szerint ez a képző meglehetősen rövid ideig volt csak produktív, ezért jelentős kormeghatározó értékkel bír (vö. ehhez KNIEZSA 1943: 124-5, BÁRCZI 1958a: 149, 157, 160). KRISTÓ GYULA viszont kiterjeszti a névtípus kronológiai határait, és a XI-XV. század között minősíti az *-i* képzőt produktívnak (1976: 77). A TNyt. is KRISTÓT igazolja, miszerint az *-i* helynévképző a XIV. század végéig eleven, de még a XV. században is megjelennek újabb alakok a meglévők analógiájára (TNyt. I, 255).

2.2. A *-j/-aj/-ej* helynévképző.

A legutóbbi időig a magyarban csak a *-d/-gy*, az *-s* és az *-i* képzőt tartották helynévképzőknek, a *-j*-t külön, önálló képzőként nem említik, csak az *-i* alakváltozataként (ezt láthatjuk a TNyt esetében is: I, 255). A *-j* helynévképzői funkcióját BENKŐ LORÁND vetette fel (1997). Vele szemben FEHÉRTÓI KATALIN más nézeteket vallott (2004). A vitát nemrégiben BÉNYEI ÁGNES (2007) foglalta össze, és

arra a következtetésre jutott, hogy a *-j* képzőt az *-i* képzőtől több tényező miatt is külön kell tárgyalni.

Az ugyan nem kétséges, hogy a két képző eredete közös, és az *-aj/-ej* helynévképző „megkövült archaikus változata az *-i*-nek” (vö. BENKŐ 2002: 64), de történetileg egymástól hamar különváltak (lásd részletesen BENKŐ 1998: 168).

BÉNYEI ÁGNES szerint a *-j* helynévképző legfeljebb a korai ómagyar kor végéig volt aktív, s új helynevek ez idő után már nem jöttek létre ezzel a képzővel (BÉNYEI 2007: 73), sőt ez a formáns a többi helynévképzővel szemben a nyelvi tudatból el is tűnik. A *-j* eltűnésében a sajátos hangtani jellemzője is szerepet játszhatott, hiszen a *-j* alakilag egybeesett a hiátustöltővel. Ez a nyelvhasználatban különösen ott jelentett problémát, ahol együtt jelent meg a hiátustöltő funkciója és a *-j* helynévképző szerepe. Ilyen esetek a *-j* végű helynevekből alakult *-i* melléknévképzős származékok, pl. *Etej* > *eteji*. A melléknévképzős formában nyilván a tőhöz tartozik a *-j*, de a nyelvérzék ezt a hangot könnyen hiátustöltőnek érezhette, s ilyen módon egy *Ete* alapalakot vont el. Ilyenek a családnevek közül a *Tokai*, *Pocsai* írásúak, ahol a képzés alapjául szolgáló helynév eredetileg is *-j* végződést tartalmazott, de már enélkül rögzült az *-i* képzős forma (BÉNYEI 2007: 73).

Az *-i* képzőhöz viszonyítva a *-j* helynévképző későbbi alakulására nézve igencsak szembeeső az a tény, hogy míg az *-i* meglévő helynevekhez gyakran kapcsolódik utólag (Baranya megye: *Póly* > *Pólyi*, Bihar megye: *Komád* > *Komádi* stb., további példákhoz lásd KRISTÓ 1976: 56-7), addig a *-j* képző kapcsán ez egyáltalán nem szokványos, de néhány példa azért itt is akad: *Cserne* > *Csernely* (KISS L. 1995: 40).

2.3. A *-d* képző.

A *-d* képző elég korán lett jellegzetes helynévképző: már a X. századtól keletkeznek ilyen típusú helynevek. Funkciója eredetileg a kicsinyítés, becézés, s ezek mellett jelentkezett a valamivel való ellátottságot kifejező szerep is (vö. TNYt. I, 253). Növény- vagy állatnévi alapszókhoz kapcsolódik legtöbb esetben (*Nyárad*, *Ölyved*, *Sasad*), s jelentéstanilag a hely bizonyos növényben vagy állatban való gazdagságát mutatja. Tulajdonnévi alapszókhoz is gyakran kapcsolódik a *-d* képző (*Jánosd*, *Inánd* stb.).

A *-d* képzővel alakult helynevek kronológiai idejének megállapításakor KNEZSA azt mondja, hogy ilyen alakulatokkal a magyarság településterületein a XII. század után már nem számolhatunk (1943: 127). KRISTÓ GYULA a XV. századig lehetségesnek tartja a képző elevenségét, szerinte csak analogikusan azokban a nevekben jelenik meg a *-d*, amelyek a XV. századon túl jelennek meg *-d* képzős alakban (KRISTÓ 1976: 88).

2.4. A *-gy* képző.

A *-d* névszóképzővel azonos funkcióban jelenik meg ómagyar kori szórványaink személy- és helynévi adataiban, illetve néhány közszóban. Eredetére nézve kérdésként merült fel, hogy a *-d* palatalizációval alakult alakváltozat-e, vagy független, önálló képző. PAIS DEZSŐ (1911: 168) és SZARVAS GÁBOR (1873: 235) a *-gy* képzőt a *-d* palatalizációjának tartja, míg ezzel szemben GOMBOCZ ZOLTÁN (1915: 344) és SZAMOTA ISTVÁN (1895: 152) nem tartja lehetségesnek a két alak azonosságát. Ha figyelembe vesszük a történeti adatok tanulságát, akkor az általánosított palatalizációs megoldás ellen szól az a tény is, hogy ahol van *-d-s*, illetve *-gy-s* változata is egy helynévnek, akkor azokban a *-gy* képzős a régebbi. A *-gy* helynévképzőt rokon morfémanak veszik a *-d* képzővel, de mivel a *-gy* szinte kizárólag növénynevekhez kapcsolódik (*Nyárágy, Füzegy, Egregy*), ezért külön kell tárgyalni. Eredetileg ez a formáns ellátottságot jelölhetett. Már a X. századtól dokumentálhatók a *-gy* képzőt tartalmazó helynevek. Helynévképzőként ereje teljében a XIII-XIV. században volt, amikor is számos helynév alakult ezzel a formánssal. A *-gy* alapvetően a korai ómagyar kor végéig vett részt a helynévképzésben, azután már csak analogikusan keletkeztek ilyen felépítésű helynevek (TNyt. I, 254.).

2.5. Az *-s* képző.

Nyelvünk *-s* ~ *-cs* képzője alapnyelvi eredetű (B. LŐRINCZY 1962: 3). Már az ősmagyar korban is működhetett valószínűleg gyűjtőnévképzőként az *-s*. Valamivel való ellátottságot kifejező szerepéről tanúskodnak továbbá azok a korai helyneveink, melyekben a képző növényt jelölő alapszóhoz járult 1009: *Almas*, 1121: *Zeuleus*, 1165k: *Nadas* stb. (TNyt. I, 247). Az ősmagyar korban az *-s* képző változataként önállósult a *-cs* formáns, s már ebben a korban létrejöttek *-cs* képzős személynevek, de az ómagyar kor után a *-cs* képző ebben a funkciójában már nem volt produktív

(TNyt. I, 252). Az ősmagyar korban *-s* ~ *-cs* képzőváltozatok közül kicsinyítő jelentést az ómagyar korban a *-cs* gyakrabban hordozott, mint az *-s* (B. LŐRINCZY 1962: 94).

II. A *-ka/-ke* mint helynévképző formáns

Dolgozatom e fejezetében a *-ka/-ke* képző problematikájával foglalkozom. Először is a *-ka/-ke* képzőről a közszavak vonatkozásában tett szakirodalmi megállapításokat foglalom össze röviden, főként D. BARTHA KATALIN (1958), valamint SZEGFŰ MÁRIA (1992) munkáira támaszkodva. Majd ezt követően BENKŐ LORÁNDnak az e formánsról mint helységnévképzőről kialakult elképzelését kísérem meg összevetni a saját helynévi gyűjtésem vizsgálatának tanulságaival. Dolgozatom ezen részéhez főként a problémák felvetése terén elsősorban TÓTH VALÉRIA 2008-as monográfiájának kapcsolódó részeit használtam fel (2008: 93, 111, 125-26).

1. A *-ka/-ke* mint közsóképző

A *-ka/-ke* képzőnek a kicsinyítés-becézés (*levélke, asztalka, lányka* stb.) a fő jelentése az egész magyar nyelvterületen, illetve ezen kívül még más, igen változatos jelentésárnyalatokat is kifejez: a) jelentheti a lenézést, lekicsinylést: tordai nyj.: *leánko* 'vézna, nyeszlett leány'; b) képezhet nőnevet: moldvai csángó: *magyarka* 'magyar nő'; c) jelenthet tartozást valamihez, valamire jellemzőt: *otthonka* 'otthoni ruha', *lengyelke* 'lengyel zakó' stb.; *-ó/-ő* képzős melléknévi igenévhez járulva rendszerint az igenév alapszavában kifejezett cselekvés eszközét jelöli: *nyalóka, szívóka* vagy magát a cselekvést esetleg: *fosztóka*. Valamihez való hasonlóságot ugyancsak kifejezhet nyelvjárásainkban: *lábka* 'faláb'.

-S nomen possessoris képzővel ellátott névszóhoz járulva a szlavóniai nyelvjárásban jelentheti a felnőttek szokását, foglalkozását, utánozó gyerekjátékokat (*iskoláská, lakodalmaska*), vagy a természeti tárgyak formáját ábrázoló kézimunkamintákat (*leveleske*); *-ó/-ő* képzős melléknévi igenévhez járulva helyettesítheti a hasonló esetben állandó tulajdonságot, szokást kifejező *-s* melléknévképzőt (*csípőke* 'csípős') (D. BARTHA 1958: 115). Eleveisége csökken a középkortól kezdve, ma már leginkább keresztnevek becéző alakjaiban szerepel a

köznyelvben, de ott is ritkán (*Ilka, Miska*), inkább csak *-ika/-ike* összetételben gyakori (*Palika, Katika*).

A *-ka/-ke* származását tekintve képzőbokr, amely az ősi *-k* és a szintén kicsinyítő funkciójú *-a, -e* kapcsolatából keletkezett (D. BARTHA 1958: 115).

Alaktani szempontból a *-ka/-ke* képző esetében elég szembetűnő az a jelenség, hogy a *-ke* változat *e*-je mind a régiségben, mind nyelvjárásainkban nyílt, s *-í* változatot nem mutat *i*-ző nyelvjárásaink ragos alakjaiban sem, csak a nyugatmagyarországi nyelvjárásokban (vö. BÁRCZI 1951: 144). BÁRCZI szerint ennek a jelenségnek az lehet a magyarázata, hogy a *-ke e*-je nem az *i*-re megy vissza közvetlenül, hanem a becéző jelentésben elszigetelődött *-á*-ból keletkezett illeszkedés útján (vö. mindehhez részletesebben is D. BARTHA 1958: 114).

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a *-ka/-ke* számos funkciója közül a legrégebbi, legegyszerűbb és máig produktív szerepe a kicsinyítés.

2. A *-ka/-ke* képző a helynevekben

1. A korai és a kései ómagyar korból van néhány *-ka/-ke* képzőt tartalmazó helynevünk a magyar nyelvterület északi-északkeleti részéről, illetve a Dunántúlról: 1255: *Olozca* (Vas m.), 1305: *Cholanka* (Baranya m.), 1468: *Zewlewske* (Zemplén m.). SZEGFŰ MÁRIA e képzett formák kapcsán azt mondja, hogy mivel a képző használatában határozott területi korlátok jelentkeznek, arról lehet szó, hogy az észak-északkeleti területeken a magyarság a szomszédos szláv peremvidéken gyakori *-ka/-ke* végződésű helynevekből a magyar képzővel azonos alakú szláv *-ka/-ke* formánst helynévképzői funkcióval ruházta fel, e szerepében vette át, és magyar helyneveket hozott vele létre. Majd a peremvidékekről terjedhetett át utóbb a képző használata a Dunántúlra település-, valamint művelődéstörténeti okok következtében. (Bár ez az elképzelés nem valószínű, mivel lényegében ugyanazon időben vannak jelen mindegyik régióban a *-ka/-ke* képzős helynevek.) Nem kizárt ugyanakkor az a lehetőség sem, hogy ezzel a formánssal belső magyar fejleményként jöttek létre az ilyen alakulatú nevek, s csak a hasonló szemlélet és a képzők azonos alakúsága inspirálhatja a szláv eredet felvetődését (SZEGFŰ TNyt. II/1: 320).

2. A *-ka/-ke* képzős helynevek problematikájával BENKŐ LORÁND több írásában is foglalkozott. Az alábbiakban ezeket igyekszem összefoglalni röviden abból a

célből, hogy a saját vizsgálati eredményeimet összevethessem az ő kijelentéseivel. BENKŐ LORÁND úgy tapasztalja, hogy a magyar nyelvterület észak-északkeleti részén, valamint a peremvidéken jelenik meg az a helységnévtípus, amely egyértelműen magyar etimonú nevek, jobbára *-s* képzős növénynevek *-ka/-ke* formánssal továbbképzett származékait mutatja: *Mogyoróska*, *Füzeske*, *Komlóska*. Az így alakult nevek esetében tehát a *-ka/-ke* képző másodlagos kapcsolódásáról van szó (BENKŐ 1950: 143).

A *-ka/-ke* formással kialakuló névcsoportra elsőként felfigyelő BENKŐ LORÁND szerint ezekben a nevekben a *-ka/-ke* képzőt nem lehet megfeleltetni a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzőnek, elsősorban azért nem, mivel az kizárólag másodlagosan járult a már fent említett *-s* képzővel alakult növénynévi helynevekhez (BENKŐ 1950: 144). Nem lehet azonos a *-ka/-ke* formáns a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzővel továbbá azért sem, mert ezekben a helységnevekben jelentkező *-ka/-ke* elem csak a 15. század második felétől kezd jelentkezni, szemben a *-ka/-ke* kicsinyítő képző koraiságával. Nem hagyható figyelmen kívül ráadásul ezen helységnévtípusok esetében az a tény sem, hogy míg a régiségben a magyar nyelvterület egészén élő és divatos volt a *-ka/-ke* kicsinyítő képzőnk, addig BENKŐ megfigyelései szerint a magyar nyelvterületnek csak igen kis részén találunk ilyen típusú, azaz *-ka/-ke* képzővel alakult neveket. Mindebből pedig logikusan következik, hogy „a nem személynevekből alakult helységnevekben szereplő *-ka/-ke* képzőelem időbeli és területi elszigeteltsége folytán eredet tekintetében nem lehet azonosítható a magyar *-ka*, *-ke* kicsinyítő képzővel” (BENKŐ 1950: 145).

BENKŐ véleménye szerint a leginkább elfogadható magyarázat e helységnévképző eredetét tekintve a következő. A rutén, de még inkább a keleti-szláv nyelvterületen a szláv eredetű helységnevek többségében megtaláljuk a szláv *-ьka* kicsinyítő képzőt. E helységnévtípusokkal tele van egész Ruténföld és Kelet-Szlovákia. Néhány példa az említett területekről: 1345: *Luchka* <: szl. *loka* 'rét'; 1352: *Stranka* <: szl. *strana* 'hegyoldal'; 1460: *Polyanka* <: szl. *pole* 'rét'; 1484: *Zavodka* <: szl. *zavoda* 'akadály' stb (BENKŐ 1950: 145).

BENKŐ mindebből arra következtet, hogy a területi egyezés következtében a szláv eredetű nevekből a peremvidéken, északkeleti magyar-szláv nyelvhatáron élő magyar lakosság a *-ьka*: *-ka* elemet mint helységnévképzőt vonta el. Az elvonást

pedig valóban elősegíthette az a tény is, hogy a magyar nyelvben eleve volt egy *-ka* kicsinyítő képző. Ezért igen hamar azonosulhatott a helységnevképző funkciójú *-ka* képzőelem a magyar kicsinyítő képzővel, s ezt követően azután a magyar magas hangrendű helységnevekhez palatális *-ke* alakban kapcsolódott (BENKŐ 1950: 145).

Itt említhetjük meg azt is, hogy a *-ka/-ke* képzővel egyébként BENKŐ már az itt idézett írásánál korábbi, 1947-ben készült két munkájában is foglalkozik. A *-ka/-ke* formánst mindkét tanulmányában úgy tünteti fel, mint a székelyeknél évszázadokon keresztül meglévő személy- és helynévképzésben egyaránt jelentkező divatos képzőt (BENKŐ 1947b, 1947c).

3. A fentiekben tehát azt láthattuk, hogy BENKŐ LORÁNDnak a *-ka/-ke* képzős helynevek kapcsán határozott véleménye van. Ezeket pontokba szedve a következőképpen összegezhethetjük. 1. A *-ka/-ke* helynévképző funkcióban szerepel. 2. Erős nyelvföldrajzi kötöttségei vannak: a magyar nyelvterület észak-északkeleti peremterületein jelentkeznek. 3. A képző szláv eredetű, és nem azonos a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzővel. 4. Kronológiailag a 15. századtól találjuk meg, főleg *-s* képzős helységnevekhez másodlagosan csatlakozva.

A továbbiakban ezeknek a tételeknek az igazságtartalmát vizsgálom meg, pontonként haladva igyekszem igazolni vagy cáfolni az itt mondottakat. Ehhez saját névgyűjtésem eredményeit (a Hegyköz, Baranya és Somogy megyék névanyagát) használom fel.

1. A *-ka/-ke* helynévképző funkcióban szerepel. BENKŐ LORÁNDdal ellentétben TÓTH VALÉRIÁNAK kételyei merültek fel a képző kizárólagos településnév-alkotó formáns értékével kapcsolatban (vö. 2008: 126). Gyűjtésem során nekem is az volt a tapasztalatom, hogy nemcsak a településnevek körében találhatunk *Füzeske*, *Komlóska* típusú névalakokat, hanem a mikrotoponimák között is számos ilyen típusú név mutatkozik. Például: *Szőlőske* (hegy Bózsván), *Köveske* (szántó Felsőregmecen), *Töviske* (a ref. egyház rétje Füzérkajátán), *Nyergeske* (rét Kishután), *Aranyoska* (rét, illetve szántó Kovácsvágáson), (ezen adatok a Hegyközből valók, további példákhoz lásd még KOVÁTS 2000); *Gyeneske* (síkság Felsőmindszenten Baranya m.) (BMFN. I, 211); *Iharoska* (erdő, Szebényben Baranya m.) (BMFN. II, 108) stb. Az itt említett adatok (és még továbbiak) azt igazolják, hogy a *-ka/-ke*

képzős helyneveknek idővel lazulni kezdtek a helyfajtaéhoz való kötöttségei, s a szerkezeti típus áterjedt a határnevekre is (vö. ehhez TÓTH VALÉRIA 2008: 125 is).

2. A képzőnek erős nyelvföldrajzi kötöttségei vannak. BENKŐ LORÁND véleménye szerint az észak-északkeleti peremterületen jelentkezik ez a névtípus. A Hegyköz földrajzi neveinek előfordulása valóban igazolja BENKŐ állítását, de azt figyelhetjük meg, hogy ez a névtípus nemcsak a BENKŐ által feltételezett területeken jelentkezik, hanem más területeken is. Gyűjtésem során Baranya és Somogy megyék névanyagában is szép számmal találtam olyan *-ka/-ke* képzős neveket, amelyek nem szláv eredetűek voltak, hanem belső keletkezésű névformaként tartalmazták a *-ka/-ke* képzőt. Meg kell ugyanakkor azt is jegyeznem, hogy a belső keletkezésű nevek között a *-ka/-ke* képzővel állóknak egy jelentékeny része személynévi alapszót tartalmaz: *Peterke, Andorka, Ivánka, Jánoska* (SMFN.), ahol a képző funkcióját nem könnyű eldönteni. Szembetűnő ugyanakkor a *Kovácska, Németke* névformák gyakori előfordulása Baranyában, ahol a formáns szerint 'Kovács nevű személy kisebb földdarabja' típusú értelmezést tulajdonítanak a névhasználók a neveknek.

Az adataim mindenesetre azt mutatják, hogy a *-ka/-ke* típusú nevek nemcsak az északi peremvidéken, hanem a magyar nyelvterület más részein is jelentkezők.

3. A képző szláv eredetű, és nem azonos a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzővel. Gyűjtésem során a neveket három csoportba soroltam. 1. A föltehetően szláv eredetű *-ka* végződéssel álló névformák. 2. Köznévből alakult (belső keletkezésű nem személynévi eredetű) nevek. 3. Személynévi eredetű *-ka/-ke* képzős nevek.

Nyilvánvaló, hogy a szláv (vagy annak gyanított) nevek, mint amilyen például a *Kopaszóka* (< vö. szlk. *kopasóka* 'kopasz, csupasz', sík, rét, valamint legelő Alsóregmecen, nyáron ez a táj nagyon kiszárad, kopasz, csupasz lesz); *Susulka* (< vö. szlk. *susulka, susutka, sušený* 'aszalt', erdőréssz Bózsván); *Zatka* (<vö. szlk. *zatka*, 'hátsó rész', sík, illetve rét Alsóregmecen, Felsőregmecen, Nagyhután) stb. (ezekről bővebb információk találhatóak a mellékletben, illetve vö. KOVÁTS 2000). A köznévből alakult helynevekben meglátásom szerint a *-ka/-ke* képzőnek olyan helynévképzői szerepét tételezhetjük fel, ami az elsődleges funkció, vagyis a kicsinyítés szerepére rakódott rá másodlagosan. A köznévből alakult nevek esetében ráadásul a formánsok az ilyen névvel jelölt helyek kisebb kiterjedésére is utalnak. Például: *Mocsárka* (kisebb mocsár Alsóregmecen), *Szőlőske* (kisebb hegy és

környéke Bózsván), *Köveske* (sík, illetve szántó, köves talajú kisebb terület Felsőregmecen), *Karajka* (szántó, nagyobb területről leválasztott kis terület Füzéren), *Fehérke* (legelő Füzérkajátán, világos színű, a kicsinyítő képző a terület kisebb voltára utal), *Nyergeske* (nyereg alakú kisebb hegy Kishután) stb. (KOVÁTS 2000). Ez pedig esetleg azt is jelentheti, hogy a képzőre – funkcióját illetően – poliszémia lehet jellemző bizonyos vidékeken.

A személynévből alakult nevek kapcsán a *-ka/-ke* képző nagy valószínűséggel nem helynévképző, hanem kicsinyítő, becéző funkcióban jelenik meg. Például: Somogy megye: *Andorka* (mára eperfákkal ültették be a területet selyemhernyótenyésztés céljából, Gaál földbirtokos Andorka nevű ügyvédje vette meg a területet), *Ivánka* (puszta, illetve rét Hajmáson, egykori tulajdonosáról nevezték el), *Mihóka-halások* (három halastó Kadarkúton, egykor Mihóka tulajdona volt) stb. (SMFN. 415, 558, 571). Baranya megye: *Belső-Petike* (rét Túronyban, puszta szn.-ből keletkezett + a *-ka* becéző formula), *Salamonka* (erdő Belvárdgyulán, egykori tulajdonosáról nevezték el) stb. (BMFN II, 655, BMFN I, 999). Már a korábbiakban is említést tettem ugyanakkor a Hegyközbeli azon adatokról, amelyekben a *-ka/-ke* – noha személynévi alapszón jelentkezik – nem a személynévre vonatkozó kicsinyítő-becéző formáns, hanem sokkal inkább úgy tűnik, hogy a név által jelölt terület kisebb voltát hivatott kifejezni. Például: *Kovácska* (szántó Füzéren, *Kovács* nevű ember kisebb földdarabja), *Németke* (szántó, illetve kaszáló Füzéren, a tulajdonosáról elnevezett kisebb földdarab) stb. (KOVÁTS 2000). E névformák feltétlenül további vizsgálatot igényelnek.

4. Kronológiailag a 15. századtól találjuk meg ezeket a típusú neveket *-s* képzős növénynevekhez másodlagosan csatlakozva. TÓTH VALÉRIA ennek kapcsán arra mutat rá, hogy a *-ka/-ke* képzőnek ez a kötöttsége is jelentősen fellazult, és az *-s* képzős nevek mintájára más névvégekhez is hozzávonódott. Anyaggyűjtésem során jómagam is több olyan nevet találtam, amikor a *-ka/-ke* képző más névvégekhez járult. Ilyen például: *Angyalka* (dűlő Bózsván), *Mocsárka* (ma határrész Felsőregmecen, illetve számos településen), *Fehérke* (legelő Füzérkajátán), *Ezüstke* (bánya Füzérradványon), *Hajnalka* (szántó Kovácsvágáson) stb. (KOVÁCS 2000); Baranya megye: *Domborka* (domb Cún nevű településen, nevét térszinformációjáról kapta), *Kopaszka* (dűlő Karácodfán); Somogy megye: *Gyógycsika* (Kenderáztató

tavak voltak itt. Az áztatással megfehéredő kenderről nevezték el ezt a területet, sík Kapolyon), *Nyulánka* (Hosszú keskeny szántótábla Büssün), *Pityerke* (kicsike domb Kadarkúton), *Száraska* (Sántos településen a temetőt és környékét nevezik így).

A fenti vizsgálati eredmények egyöntetűen arra utalnak, hogy a *-ka/-ke* képző kapcsán megfogalmazódott korábbi szakirodalmi megállapítások alapos felülvizsgálatot igényelnek. Három terület névanyaga alapján megbízható kijelentéseket nem tehetünk, csupán gyanúkat fogalmazhatunk meg. És ez egyúttal azt is jelentheti, hogy „mindaddig, amíg a *-ka/-ke* képzős helynevek (település- és egyéb névfajták) a lehető legnagyobb teljességükben összegyűjtve a rendelkezésünkre nem állnak, a képző eredetéről, funkciójáról, kronológiai és nyelvföldrajzi viszonyairól, illetőleg kapcsolódási szabályairól(...) csak igen nagy körültekintéssel és legfeljebb csupán mint sejtésekről adhatunk számot” (TÓTH VALÉRIA 2008: 126).

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1958a), A magyar szókincs eredete. Második kiadás. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1958b), *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Bp.
- D. BARTHA KATALIN (1958), *A magyar szóképzés története*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1947a), *A Nyárádmunte földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1947b), *Vécke*. MNy. 43. 134-5.
- BENKŐ LORÁND (1947c), *Pilis, piliske*. MNy. 43: 205-7.
- BENKŐ LORÁND (1950), *-ka,-ke* képzős helységneveink kérdéséhez. MNy. 46: 143-5.
- BENKŐ LORÁND (2004), Az ómagyar kori *-j, -aj/-ej* helységnévképző. MNy. 100: 406-19.
- BÉNYEI ÁGNES (2002), Az *-i* helynévképző az ómagyar kori helyneveinkben. In: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS. Debrecen–Jyväskylä. 23-29.
- BÉNYEI ÁGNES (2003), A *-d* képző a helynevekben. *Mnyj.* 41:45-50.
- BÉNYEI ÁGNES (2007), A *-j* képző szerepe a helynevekben. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nyelv, nemzet, identitás III*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ. Debrecen–Bp. 67-77.
- BÉNYEI ÁGNES (2008), A *-gy* képző előfordulása helyneveinkben. In: *Név és Valóság*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 2008.
- BMFN.= *Baranya megye földrajzi nevei I-II*. Szerk. Pesti János. Pécs, 1982.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2004), A *Pokaj* helynév eredete és az ómagyar kori *-j ~ -aj/-ej* helynévképző. MNy. 100: 75-9.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1915), *Árpád-kori török személyneveink*. MNy. 341-6.
- HAJDÚ MIHÁLY (1991), Helyneveink *-d*-féle képzőinek funkcióiról. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai és tanítványai*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Bp. 161-172.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1970), *A falu a magyar helynevekben*. Bp.
- KISS LAJOS (1995), *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. *NytudÉrt.* 139. sz. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. II, 365-472.

- KNIEZSA ISTVÁN (1943), Keletmagyarország helynevei. *Magyarok és románok I-II.* Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDILÁSZLÓ. Bp. I, 111-313.
- KOVÁTS DÁNIEL (2000), *Az abauji Hegyköz helynevei.* Sátoraljaújhely.
- KRISTÓ GYULA (1976), *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához.* Acta Historica Szegediensis Tomus LV. Szeged.
- KNIEZSA ISTVÁN (1949), Az -i helynévképző a magyarban. *MNy.* 45: 100-7.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962), *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban.* NytudÉrt. 33. sz. Bp.
- MAKKAI LÁSZLÓ (1947), A Csallóköz településtörténeti vázlata. *Századok* 81: 109-35.
- MELICH JÁNOS (1925-29), *A honfoglalás kori Magyarország.* Bp.
- PAIS DEZSŐ (1911), *Helynévmagyarozatok.* Háshágy. *MNy.* 168
- RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen.
- TNyt.= A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1991.
- SMFN.= *Somogy megye földrajzi nevei.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ– VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974.
- SZABÓ KÁROLY (1850), A magyar helynevekről. *ÚjMMúz.* Bp. 1850/1. I, 370-7.
- SZABÓ T. ATTILA (1988), A magyar helynévkutatás a XIX. Században. In: *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek. VII.* A válogatást és a sajtó alá rendezést Szaabó T. Ádám végezte. Bp. 1988. 13-84. Eredeti kiadása *Erdélyi Tudományos Füzetek.* Kolozsvár. 1944.
- SZAMOTA ISTVÁN (1895), A tihanyi apátság alapítólevele. *MNyTK.* 25: 129-67.
- SZARVAS GÁBOR (1873), *Kérdések és feleletek.* *Magyar Nyelvőr* 234-6.
- SZEGFŰ MÁRIA (1992), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 268-320.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban.* Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája.* Debrecen

Mellékletek

A mellékletbe az abaúji Hegyköz, valamint Baranya, illetve Somogy megyék a témához gyűjtött földrajzi neveit teszem közre. Gyűjtésem során ezeket a földrajzi neveket 3 csoportba rendeztem, melyek a következők: 1. Szláv eredetű *-ka/-ke* képzős vagy *-ka/-ke* végű nevek. 2. Belső keletkezésű, nem személynévi eredetű nevek 3. *-ka/-ke* képzővel ellátott személynévi eredetű nevek.

1. Szláv eredetű *-ka/-ke* képzős vagy *-ka/-ke* végű nevek

a) Hegyköz

A külterület nevei	év	betűhív forma	A település neve	funkció	megjegyzés
					a (szlovák) községi elemek értelmezése és mutatója
Kopaszóka	1854, 1863, 1871, 1969, 1977, 1997	Kopasoka	Alsóregmec	sík, rét és legelő	nyáron ez a táj nagyon kiszárad, kopasz lesz 'kopasóka' szlovákul 'kopasz, csupasz' szlovák :kopa sena: szénaboglya
Lonyajóka	1969		Alsóregmec	sík	szlovákul nevezték el liget, szlovák:lono 'öl'
Nagy-Dubinka	1967, 1969, 1980, 1996	Nagy Dubinka	Alsóregmec	sík, szántó	magyarul 'tölgyes'
Visolyoka	1854	visoka meza, viszoka meza	Alsóregmec	magas mezsgye'	viszoko vysoký'magas' a teraszosan szántott földek között 1 m magas mezsgye van, szántás közben ide szórták kihajigálni a köveket;innen aztán elviszik, mert könnyen visszakerülhet a földbe
Dandalka feletti tábla	1865	Dandalka	Bózsva	szántóföldi dűlő	
Susulka	1870, 1873, 1978, 1988, 1997	Susutka	Bózsva	erdőrész	susuja:'mérgező gomba' a szlovákban susutka sušený 'aszalt'

Susutka-tető	1969, 1978, 1980	Susutka-tető	Bózsva	hegy, erdőrés	szlovák: susulka, susutka:sušeny' 'aszalt'
Palacka	1860, 1883	Palaczka	Felsőregmec		palack: 'hosszú nyakú üveg' Szőlőhegy nevében fordul elő, a bortermelésre utal
Zatka	1611	Zadka, Zatka	Felsőregmec	1611-ben rét a ref. egyház birtokában	zadka, zatka (zanyító) 'hátsó rész'- t jelent a szlovákban
Zatka köze	1832	Zadka, Zatka	Felsőregmec	rét a ref. egyház birtokában	zadka, zatka (zanyító) 'hátsó rész'- t jelent a szlovákban
Zatka mellett	1611		Felsőregmec	rét a ref. egyház birtokában	zadka, zatka (zanyító) 'hátsó rész'- t jelent a szlovákban
Szkalka alja	1953, 1963, 1985	Szkalka ajja, Szkalkala	Filkeháza	sík terület, legelő	Szkalkaalja szláv eredetű földrajzi név szkalka: skala~szikla kőszál
Zsedljárka	1968, 1983, 1985	Zsednyárka, Zsellérke	Filkeháza	szántó, pótlás volt a Kenderföld végében	zsellérföld' želiar 'zsellér' zsellérek által használt hely szláv eredetű dülönév
Meleszka	1875- 6, 1969, 1971, 1998	Mejeszke	Füzér	sík, tér az erdő mellett a falusi legelő fölött	meleszke, mejeszke, meleszka Talán medence alakú mélyedésre vagy déli fekvésre utal a szó
Polyáska	1967	Polyáska, pojácska	Füzér		polyán, polyana, polyácska pol'ana 'hegyi rét, tisztás'
Dobronka	1979		Füzérkajata	szántó	dobroka, dabróka, dobron, dobronka szlovákban:dabróka, dobrota 'jó minőségű'
Dobronka alja	1944	Dobrokaalja	Füzérkajata	szántó	dobroka, dabróka, dobron, dobronka szlovákban:dabróka, dobrota 'jó minőségű'
Dobronka-part	1979		Füzérkajata	szántó	dobroka, dabróka, dobron, dobronka szlovákban:dabróka, dobrota 'jó minőségű'
Rubanyiszko	1890, 1892, 1969, 1970		Hollóháza	hegy, mező	szlovák rubanyiszka rubanyiszko 'rúbat' ' vág, hasít' irtvány lehet
Unliszko	1866, 1890, 1969	Uhlyiszko	Hollóháza	domb, falurész	A szlovák közszóból alakult helynév a szénégetésre utal

Trembulyka	1858, 1876, 1901, 1969	Trembuják	Mikóháza	sík, szántó, dűlő	széles föld
Cserliszka	1988, 1999		Nagyhuta	erdő	A lyska 'szárnyas', de inkább a lysz 'kopár, puszta' szóelemet sejtethetjük benne
Dobroka	1858, 1860		Nyíri	legelő volt, most erdő	a szlovákban a dobronka, dabróka, dobrota 'jó minőségű'-t jelent
Meleszke	1875- 6, 1998	Mejjeszke	Pusztafalu	dűlő	meleszt, mejeszke, meleszka talán medence alakú mélyedésre vagy déli fekvésre utal a szó

b) Somogy megye

Idegen etimológiájú				
A külterület neve	A település neve	Betűhív forma	A település névanyagát gyűjtötte	Megjegyzés
Aljája	Táska	Mijája [Mljája, sz P. Aljája]	Góczon Tamás tanító	
Alsó Dunájka	Somogyráma	Szélső- Dunájka, sz P. Alsó dunájka, sz	Hanzel László tanító	
Alsó Lóka	Vizvár	horváth szó, jelentése: 'vízöntéses	Merényi János tanár és Kulcsár Árpád tanár	A Dráva árterületében van
Cseherka	Kisberény	Csejerka- csajérka	Hajdú Mihály	
Cserenka	Gyékényes	Sutiros-hó	Mándoki György	
Csereszka	Gyékényes			
Cserka	Iharos	Cser-kut	Borszéki Lajosné	
Jelászka	Gamlés	Jelaszka, jelaszkai- mező, jelaszka	Tóth István	A felső részén sok tégladarabot vett ki az eke
Krake	Potony		Geosits István	Az adatközlők szerint a magyar jelentése 'holtág'
Krátke	Potony			Az adatközlők szerint a magyar jelentése 'rövid földek'

Lóka	Bélavár	Lókai-mező, Felső lóka	Horváth Etelka	Lúka a szlávban rétet jelent
	Vízvár	Főső-lóka, Felső-lóka	Merényi jános, Kulcsár Árpád	Lúka a szlávban rétet jelent
	Babócsa	Főső-lóka	Passa Imréné	Lúka a szlávban rétet jelent
	Somogytarnóca	Kis-lóka	Botka János	Lúka a szlávban rétet jelent
Lóka-puszta	Babócsa	[Lóka major]		Uradalmi major volt, már lebontották
Lóka-major	Babócsa	Lóka		
Mláka	Tarany	Atacska- mláka: Atádi mocsár	Keresztes Kálmán, Varga Béláné, Kiss Gyula, Tölgyesi Mihály	mlaka-'pocsolya'
	Bolhó	Mláka Mocsár	Haraszi júlia, Máltesics Zsuzsa	Az adatközlő szerint jelentése: mocsár
	Lakócsa	Mláka	Keresztes Mária	A név jelentése az adatközlők szerint mocsaras
Mljáka	Táska	Mijáka, Mljáka (Aljáka)	Góczon Tamás	mlaka-'pocsolya'
	Somogyszentpál	Mjáka	Kovácsévics Márk	mlaka-'pocsolya'
Nagy-Lóka	Barcs	Nagy-állé [Nagy erdő]	Bankó Béláné, Nagy Anna	Lúka a szlávban rétet jelent
Páska	Bedegkér	Erdő ajja: Kis-páska	Maráczai Mária és Paska Márta	pás'csík, sáv'; derék

c) Baranya megye

A külterület neve	A település neve	Betűhív forma	Funkció	Megjegyzés
Alsó-Lóka	Révfalva	Lúka 'Luka'	ma. Egresi dűlő	A lóka név szk. Luka 'folyó melletti föld' ún. kaj tájnyelvi alakjával hozható kapcsolatba
Aradska	Illocska	Árácká [Aracka]		Az adatközlők nem ismertek
Baszárka	Vásárosbég			Vízmosásos a jelentése a szlávban
Bedenika	Felsőszentmárton	Bedenika		Kapcsolatba hozható az szh. Bedenika nevű szilvafajtajával
Biszerika	Véménd		Biszerika 'templom'	1796-ban épült a katolikus német ajakúak részére
Borjadska bara Borjánzcza, ma: Báránys	Töttös	Borjádzská bárá	Völgy	Határa átnyúlik borjádra és világosra is
Csobánka	Szemely	szl. Csobánki 'Cobanka		A szl. Név jelentése 'pásztorleány'
Csajjerka	Szőke	Csájjerka		Talán a szh. Cdir 'legelő, rét, mező' köznévvvel van kapcsolatban
Csernóka	Hivics		Ma feltört irtásföld	A Gidisdomb és Szügyelő között egykor erdő
Csernóka	Hivics		Ma feltört irtásföld	A Gidisdomb és Szügyelő között egykor erdő
Cservenka	Szőke	Cervenka		A szh. Crvenka köznévvvel lehet kapcsolatban, és növénynév lehet a névadás alapja
Csiflika	Drávakeresztúr		Major	Sertés és szarvasmarhatenyésztés folyik itt. Az első névváltozat tréfás névnek számít a faluban.
Csiszka	Csertő		Rét	Parragos' egyenes a jelentése
Csornyika	Komló	Tsornika Csornika	Mező	

Csoronika	Pécs		Csoronikába vezető szőlőt	a név a szh. Crno 'fekete' vgy szh. Crnica 'fekete föld' szóval lehet kapcsolatba hozni. Esetleg szh crnika 'örökzöld tölgy' illetve más növénynev lappang a névben
Canadaska basta	Dunafalva	Csánátszka bárcsá	A hasonló nevű pusztá földje volt	Ma: Csanádi kert. Tanyákon 1973-ban itt 23-an laktak
Canadaska ciglakk	Dunafalva	Csánátszka cigláná	Téglaégető	A hasonló nevű pusztához tartozott
Canadaska pusta	Dunafalva	Csánatszka-Pusztá	Csanádi-major	Jankovich bésán családé, majd a Bajai Mg. Kombináté
Celinska djerma	Somberek	szh. Cselinszka gyermeká	Cselényi gémeskút'	Kút a Dobokai-rét közelében
Celinska suma	Somberek	szl. Cselinszka sumá	Cselényi erdő'	Közel a Csele-patakhoz
Celinske livade	Somberek	Cselinszke liváde	Cselényi rétek'	A csele-patak völgyében
Cerhatska suma	Dunaszekcső	Cserhátszka sumá	Cserháti-erdő	Újabb telepítésű
Cifutska dolina	Somberek	szl. Cshivutszka doliná	Zsidó temetői-árok	Zsidó völgy' a jelentése
Cobanske livade	Vélménd	Csobánszke liváde		Régebben a községi pásztorok illetményrétje
Cordaske lenija	Mohács	szl. Csordáska lenijaá	Csordajáró út	
Cordaske kucé	Vélménd	szl. Csordáske kutyé	Pásztorházak	Itt laktak német ajkúak pásztorai
Cuprija kod surduka	Vélménd	szl: Tyuprijá kod szurduká	Híd	Korábban fából, jelenleg vasbetonból készül
Dalacka	Liget	Dalatzka		
Dioka 'Djelka'	Kásád	Dijelka		A szh. név a dijelak, dijelka 'részcseke' szó alapján 'kis föld' jelentésű

Domborka	Cún		Györék domborkája	Neveit térszinformájáról és egykori tulajdonosáról kapta
Domina kapelka	Mohács	Duminá kápelká	Képoszlop	Képszobor egy gazda ragadvány nevééről
Dolnye livadska	Kátoly	Dolnye liváská	Alsó rétiföld	Korábban rét volt
Dörnerhecke	Feked			Tüskés' alju növényzetről kapta nevét
Duboka	Göresonydoloka	szh: Duboká		Belsőség'

2. Belső keletkezésű, nem személynévi eredetű nevek

a) Hegyköz

A külterület nevei	év	Betűhív forma	A település neve	funkció	megjegyzés
Mocsárka	1854, 1863, 1864, 1871	Mocsarka	Alsóregmec	kisebb mocsár	magyarul mocsárkák
Angyalka	1854, 1862, 1969, 1976, 1978	Angyalkai	Bózsva	dűlő, szántó	angyalgyökérrel benőtt'
Magas-Szőlőske	1875- 6, 1928, 1974, 1980, 1997	Magas szőlőske	Bózsva		kisebb szőlőterület és környéke'
Szőlőske	1793, 1867, 1870, 1936, 1969, 1976, 1978, 1980	Szőlőske	Felsőregmec	szántó, domb, erdő, határrész	kisebb szőlőterület és környéke
Kis Köveske	1970		Felsőregmec	sík, szántó	köves talajú kisebb terület
Kopaszka	1862		Felsőregmec		kopasz' kicsinyítő képzős változat
Köveske	1862, 1970	Köveske	Felsőregmec	sík, szántó, köves rész	köves talajú kisebb terület

Köveske csere	1970		Felsőregmec	határrész	
Köveske-csere alja	1867	Köveske csere allya	Felsőregmec	mátyásházi dűlő	
Mocsárka	1611, 1832, 1936, 1970	Motsarka	Felsőregmec	ma határrész, de 1611-ben föld a ref. egyház birtokában	kisebb mocsár, mocsaras terület
Nagy-Köveske	1970	Nagy-Köveske	Felsőregmec	sík, szántó	köves talaj terület
Fehérke-part	1979		Füzérkajata	szántó	világos színű, a kicsinyítő képző a terület kisebb voltára utal
Fejérke-part-Fehérke -part			Füzérkajata	kaszáló	világos színű, a kicsinyítő képző a terület kisebb voltára utal
Fehérke	1936, 1958, 1969, 1979		Füzérkajata	legelő nemrég futballpályának használták, szántóföld volt	világos színű, a kicsinyítő képző a terület kisebb voltára utal
Töviske	1832		Füzérkajata	a ref. egyház rétje	vadrózsával benőtt terület'
Ezüstke	1866		Hollóháza	bánya	ezüstöt rejtő ásványbánya'
Nyergeske	1854, 1887, 1893, 1895, 1933		Kishuta	hegy	nyereg alakú kisebb hegy
Nyerjeske	1967, 1988, 1999	Nyerjeske	Kishuta	hegy	nyergeske torzult változata lehet
Boglyaska	1953, 1969, 1973	Boglyoska	Kovácsvágás	rét, szántó	bogjoska, bogjaska: a boglyos kicsinyítő képzős származéka
Somoska	1928, 1967, 1999		Kovácsvágás	Pálházához tartozik	'somot termő kisebb terület'
Eperjeske	1887, 1893, 1793, 1854, 1988		Nagyhuta	hegy, erdő	'szamócát termő terület'
Alsó-Mogyoróska	1854, 1881, 1969	Alsó Mogyoróska	Nyíri	dűlő	mogyoróbokrokkal benőtt kisebb terület
Határka	1969, 1998		Nyíri	sík, szántó	a község határának szélén fekvő kisebb terület

Nyárjaska	1998		Nyíri	egyházi birtok volt	kisebb nyárfás
Sziloska (Szilaska)	1936, 1949, 1976		Pusztafalu	Sziloska-dűlő szántó, igényelt föld	szilaska-sziloska 'kis szilfás terület'

b) Somogy megye

A külterület neve	A település neve	Betűhív forma	A település névanyagát gyűjtötte	Megjegyzés
Gyógycsika	Kapoly		Bánki Mihály	Kenderáztató tavak voltak itt. Az áztatással megfehéredő kenderről nevezték el ezt a területet
Kopaszka	Cserénfa		Csik Anna	
Nyároska	Töröcske		Ternóczy Endre	Kisebb nyárfás
Nyulánka	Büssü	[Nyulanka]	Király Lajos	Hosszú, keskeny szántótábla, itt hajdan kisgyalán nevű falu feküdt, mely a kuruc időben pusztult el. Régi pincékre és pénzdarabokra bukkantak itt.
Pityerke	Kadarkút	Pityörke, Pityörke-domb	Fábián Gáborné, Répay Lajos	Az adatközlők szerint a pityerke jelentése 'kicsike domb'
Száraska	Sántos		Dr. Kiss Józsefné	A temetőt és környékét nevezik így "oda kerülünk a száraskába"

c) Baranya megye

A külterület neve	A település neve	Betűhív forma	A település névanyagát gyűjtötte	Megjegyzés
Bokroska	Egyházasharaszti			Régebben bokros hely volt
Domborka	Cún		Györék domborkája	Neveit térszinformájáról és egykori tulajdonosáról kapta
Gyeneske	Felsőmindszent	Gyenös	Nagykert	Viszonylag sík terület
Iharoska	Szebény			Az egykori ihar=(juhar) fás terület lehetett
Kopaszka	Karácodfa		Dűlő	Kopár hely

3. A -ka/-ke képzővel álló személynévi eredetű helynevek

a) Hegyköz

A külterület nevei	év	betűhív forma	A település neve	funkció	megjegyzés
Kovácska	1968, 1969	Kovácsok	Füzér	szántó, sík terület	kovács' kicsinyített alakban, Kovács nevű ember kisebb földdarabja
Németke	1969, 1998	Németki	Füzér	lejtős szántó a falutól északra	németke-németki 'Talán a tulajdonosról elnevezett kisebb földdarab'
Fábjánka	1832, 1944, 1979	Fabianka	Füzérkajata	szántó, dűlő	fábiánka-fábjánka '??' talán személynévi eredetű
Jancsika-patak	1988	Jancsika-patak	Kovácsvágás	vízfolyás	személynévi eredetű helynév becező képzővel
Katuska	1928		Kovácsvágás		személynévi eredetű helynév becező képzővel
Katuska-hegy	1997		Kovácsvágás	hegy hotyka határában	személynévi eredetű helynév lehet
Katuska tájék	1864		Kovácsvágás		tájék 'környék'

b) Somogy megye

A külterület neve	A település neve	Betűhív forma	A település névanyagát gyűjtötte	Megjegyzés
Andorka	Patalom	Selőm-domb: Szödrös: Andorka	Nagy Lajos	Eperfákkal ültették be, selyemhernyótenyésztés céljából, Gaál földbirtokos Andorka nevű ügyvédje vette meg.
Balika-gödör	Bedegkér		Maráczai Mária	Egykori tulajdonosáról nevezték el
Csebaka-kereszt	Somogysárd		Tóth Antal, dr. Csák Jánosné, Szabó Ágota	Az állítatója ragadványnevről kapta a nevét
Csucska	Zala	Karsai sarok, Karsai-csucska	Bán Béla	Egykori tulajdonosáról nevezték el
Ivánka	Somogytér		Manbold Sarolta	Egykori tulajdonosáról nevezték el
Jánoska	Csurgónagymárton		Horváth József	Egykori tulajdonosáról nevezték el

Peterke	Bárdudvarnok	Békás-tó [Alsó- Peterke]	Doffkay Lászlóné, Horváth János, Kovács Jánosné, Király Lajos	Kenderáztató volt régen. Lokalizálása téves!
---------	--------------	--------------------------------	---	---

c) Baranya megye

A külterület neve	A település neve	Betűhív forma	Funkció	Megjegyzés
Bazsinka-kert	Vásárosdombó			A földosztáskor Bazsinka nevű kapta ezt a területet
Beberika-malom	Erzsébet	Bebenika-malom		Ma, volt tulajdonosáról nevezték el
Belső-Petike	Túrony		A petike déli része, rét	Puszt a szh.-ből keletkezett+ a ke becézó formula
Benke-tag	Vajszló		A Kóta nevű dűlőben	Tulajdonosáról nevezték el
Celenka-híd	Dunaszekcső	Celeszká	Híd	Híd, a hasonló nevű patakon. Állítólag 1700 körül építette egy Celenka nevű mérnök
Celenka-patak	Dunaszekcső	Celenká potok		A Monyoki-és a Belső-réti-patak összefolyásától eredő szakasz
Fánika-dűlő	Szentdénes			
Jancsika	Dinnyeberki			Jancsika nevű volt tulajdonosáról
Salamonka	Belvárdgyula	Sálámuk	Kis magánerdő	